

Тема 4

ТОВАРНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА: ТОВАР І ГРОШІ

I. Товар і його властивості

*Людину можна охарактеризувати як “тварину, яка
займається обміном”.*

(Річард Уайтлі)

Хто не відчуває спраги, той не п'є із задоволенням.

(Монтень)

1. Блага, їхні види.
2. Марксистський аналіз товару і товарного господарства.
3. Теорія трудової вартості.
4. Теорія граничної корисності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капитал. – Т. 1. Предисловие к I изданию. Глава I. – § 1 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – Т. 23.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М., 1993. – Т. I. Кн. II. Гл. 2. – Кн. III. Гл. 2, 3.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К., 2006. – Гл. 5. – § 4-7.
4. Економічна теорія: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. – К., 2006. – Глава 4. – § 4.1, 4.2, 4.4.
5. Економічна теорія / За ред. Предборського В.А. – К., 2003. – Розділ 3. – § 3-5.
6. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник. – К., 2000. – Тема 6.

7. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. Ю.В. Ніколенка. – 3-тє вид. – К., 2003. – Гл. 5. – § 1, 2, 5.
8. Ніколенко Ю.В. Політекономія: Підручник. – К., 2003. – Гл. 5. – § 1, 2, 5.
9. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К., 1994. – Розділ 13. – К., 1997. – Розділ 10.
10. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. – К., 1995. – Тема 7.
11. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой. – М., 1995. – Гл. 4. – § 1, 2.
12. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров, 1995. – Гл. 5. – § 2, 3.
13. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. – Гл. 21.
14. Иохин В.Я. Экономическая теория: введение в рынок и микроэкономический анализ. Учебник. – М., 1997. – Гл. VI. – § 1, 2, 3. – Гл. IX. – § 1, 2.

У ринковій економіці ключову роль відіграють головні “діючі особи” – товар і гроші. Хоча у курсі економікс не розглядається окрема тема “Товар”, це доцільно зробити для кращого розуміння інших економічних проблем.

1. БЛАГА, ЇХНІ ВИДИ

Внутрішнім спонукальним мотивом активної діяльності людини виступають потреби. Засоби, що задовольняють потреби, називаються **благами**. Найпоширеніша класифікація благ пов'язана з поняттям обмеженості. **Неекономічні** існують у необмеженій кількості, **економічні** – в обмеженій. Хоча у різних випадках благо може бути як економічним, так і неекономічним (запропонуйте власні приклади).

Економікс поряд з благом (*good*) розглядає й антиблаго (*bad*) як явище, що приносить певну шкоду споживачу.

Економічні блага можна класифікувати за різними критеріями:

- тривалого і нетривалого користування;
- взаємозамінювані (субститути) і взаємодоповнювальні (комплементарні);
- матеріальні і нематеріальні;
- індивідуальні (приватні) і суспільні;
- прямі (споживчі) і непрямі (виробничі);
- кінцеві і проміжні;
- товари і послуги.

Критеріями останнього поділу виступають: відчутність на дотик, можливість нагромадження та передачі. Становлення економічної теорії у ХІХ ст. відбулося під знаком абсолютного панування виробництва товарів над наданням послуг, тому теорії, що розглядаються у темі, виходять з аналізу саме товарного виробництва. За словами К.Маркса, **товар** – це продукт праці, що вироблений для обміну. За словами К.Менгера, товар – це економічне благо, що призначене для обміну.

Події сучасного життя дають всі підстави вважати, що економіка, двигуном якої лишаються першочергові матеріальні потреби людини, все більше схиляється у бік надання послуг, і взагалі стає безтілесною. Усе більша частина робітників зайнята не виробництвом товарів, а наданням послуг. Тривалий час найбагатшою у світі була людина, яка заробила мільярди на зовсім безтілесних речах – засобах передачі інформації.

У наш час інформація стала товаром, уся економіка обертається навколо неї, важливу роль при цьому грають способи кодування, зберігання та передачі інформації, але її зміст важко піддається виміру. Ці обставини, однак, не можуть применшити значущості теоретичного аналізу товарного виробництва, що залишений нам у спадщину відомими економічними школами.

2. МАРКСИСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ТОВАРУ І ТОВАРНОГО ГОСПОДАРСТВА

Одним з найкращих взірців економічного аналізу лишається (попри всі подальші події і нездійсненні прогнози) марксистський аналіз товару і товарного господарства. К.Маркс не використовує поняття “ринкова економіка”. Замість цього йдеться про товарне виробництво як протилежність натурального господарства.

Чинниками простого товарного виробництва названі:

- суспільний поділ праці;
- відокремлення виробників як приватних власників.

Якщо додається третій чинник – наймана праця, експлуатація, – йдеться вже про капіталістичне товарне виробництво.

У передмові до першого видання “Капіталу” К.Маркс пояснює, чому він починає аналіз сучасного йому суспільства саме з товару (I глава I тому “Капіталу” називається “Товар”). Діалектичний метод дослідження вимагає руху від простого до складного. Таким найпростішим елементом, “економічною клітиною” буржуазного суспільства, на думку К.Маркса, виступає саме товар. Політекономія лишається наукою про багатство, а багатство суспільства виступає як величезне скупчення товарів.

Виходячи з визначення товару, можна виділити дві його властивості:

- **споживчу вартість** (здатність задовольняти певну потребу);
- **мінову вартість** (здатність обмінюватися).

Ці властивості можна зустріти ще у Аристотеля: “взуття використовується і для того, щоб надягати його на ноги, і для того, щоб обмінювати його на щось інше”. Рухаючись від видимості до сутності (чому різні споживчі вартості обмінюються у певній пропорції, що дозволяє визначити цю пропорцію?), К.Маркс переходить від поняття “мінової вартості” до “вартості”. Те спільне, що дозволяє порівнювати і прирівнювати різні товари, і є **вартість** – вкладена у товар людська праця. Через безперечну важливість саме цієї властивості товару Маркс зосереджує увагу на ній, абстрагуючись від поняття корисності (споживча вартість – предмет не політекономії, за його словами, а товарознавства).

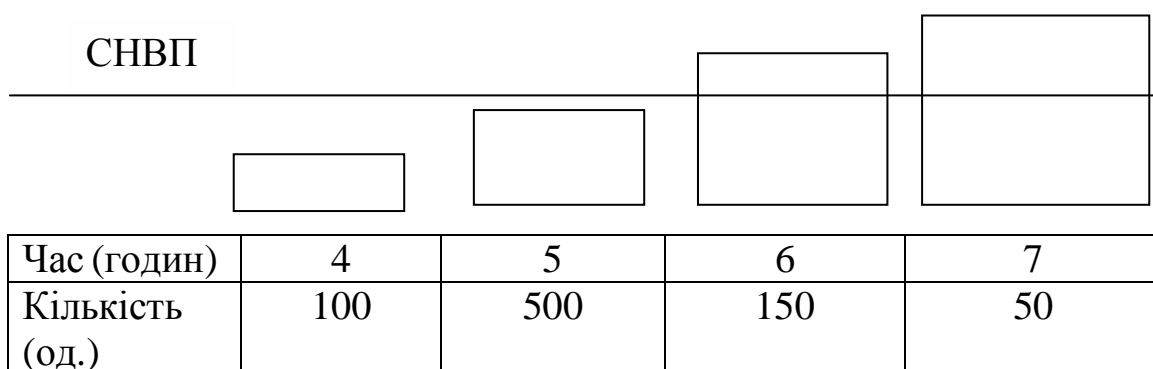
Теорія трудової вартості, як відомо, була розроблена ще класичною школою політекономії, К.Маркс доповнює її положенням про двоїстий характер праці:

- споживча вартість товару створюється **конкретною працею** – корисною працею, витратами робочої сили у певній доцільній формі, праці певної професії (work);
- вартість створюється **абстрактною працею** – працею поза її доцільної форми, як витрати людської праці взагалі, у фізіологічному розумінні, як витрачання фізичної і розумової енергії, знеособлена, однорідна праця (labor), саме абстрактна праця є суспільною на протигагу конкретній – приватній.

3. ТЕОРІЯ ТРУДОВОЇ ВАРТОСТІ

Таким чином, вартість визначається витратами саме абстрактної праці, але не індивідуальної, а суспільної. Це положення доводиться за допомогою **закону вартості**: “Обмін товарами здійснюється на основі їхньої суспільної вартості, тобто у відповідності до суспільно-необхідних витрат праці на їхнє виробництво”. **Суспільно-необхідні витрати праці (СНВП)** – це витрати праці, в яких виробляється основна маса продукції, тобто у найбільш розповсюджених у суспільстві умовах праці.

Дія закону розглядається на прикладі. Приймаються припущення, що у галузі лише чотири виробники, попит задовольняється пропозицією. Наведені час на вироблення одиниці продукції і загальний обсяг виробництва.

Рис. 4-1. Формування суспільно-необхідних витрат праці

$$\text{СНВП} = \frac{4 * 100 + 5 * 500 + 6 * 150 + 7 * 50}{100 + 500 + 150 + 50} = 5,1875 \text{ год.}$$

Отримане значення СНВП буде лежати в основі ціни товару. Це означає, що суспільство визнає працю лише першого та другого товаровиробника. Третій та четвертий природно понесуть збитки.

Функції закону вартості:

- стимулювання зниження витрат (зростання продуктивності праці);
- диференціація товаровиробників;
- регулювання розподілу праці по різних галузях виробництва.

У командній економіці дія закону вартості була паралізована через централізований розподіл прибутків передових підприємств і підтримку “планово-збиткових”.

4. ТЕОРІЯ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ

У 1867 р. Дж.Мілль писав: “На щастя, у законах вартості вже немає нічого такого, що б вимагало уточнення зараз або в майбутньому. Ця теорія є повною”. Цей прогноз був скасований на диво швидко.

Згідно з трудовою теорією, вартість створюється у виробництві, а проявляється на ринку. У прибічників так званих нетрудових теорій вартості це викликало заперечення – якщо товар купують, це відбувається не тому, що витрати праці вважаються суспільно-необхідними, а тому, що товар має певні корисні властивості для споживача, певну цінність.

В економічних працях ХІХ ст. слово “Wert” перекладалося як “цінність”. Навіть у перше десятиріччя після жовтневої революції цей термін переважав у перекладах К.Маркса. З часом він поступається місцем терміну “вартість”. За допомогою останнього з теорії трудової вартості остаточно виключається корисність товару.

У теоріях нетрудової вартості цінність товару є категорією суб’єктивною, вона проявляється на ринку і крім нього просто не існує. Однією з найбільш відомих подібних теорій є **теорія граничної корисності**. Її джерела були закладені ще вченими

XVIII ст. (Е.Конділляк, Ф.Галіані). У XIX ст. теорія була вдосконалена за допомогою граничного аналізу (*marginal analysis*) і цей напрямок економічної теорії отримав назву **маржиналізм** (*marginalism*).

Основні ідеї і принципи маржиналізму сформувалися майже одночасно (у 1871-74 рр.) у трьох економістів:

- в Австрії – Карл Менгер (1840-1921);
- в Англії – Вільям Джевонс (1835-1882);
- в Швейцарії – Леон Вальрас (1834-1910).

Ці економісти і стали засновниками, відповідно, трьох шкіл маржиналізму – австрійської, кембриджської (або англо-американської, оскільки американський економіст Дж.Кларк пізніше самостійно розробив теорію граничної корисності) і лозаннської (або математичної). Нові ідеї цих шкіл настільки радикально відрізнялися від сталих традицій, що їхня поява і розвиток отримали назву “маржиналістської революції”. На відміну від попередніх шкіл маржиналісти:

- досліджували не середні, а граничні величини;
- приділяли головну увагу аналізу споживання і попиту (а не виробництва).

Щоправда, їхнє розчарування власною неоригінальністю ще більше посилювалося, коли з’ясувалося, що сформульовані ними ідеї були передбачені Германом Госсеном (1810-1858), який висказав їх у 1854 р. Фактично маржиналісти заново відкрили два закони Г.Госсена:

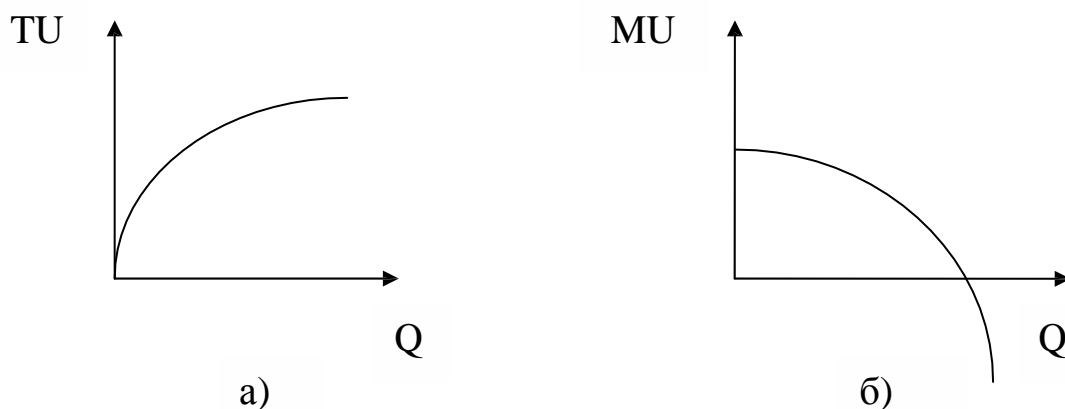
- гранична корисність блага зменшується по мірі зростання кількості спожитих благ;
- максимальне задоволення споживачеві дає такий набір благ, за умовою якого граничні корисності цих благ дорівнюють між собою.

Гранична корисність – це корисність останнього спожитого блага. З робіт К.Менгера можна запозичити приклад з п’ятьма мішками зерна, що зібрані улюбленим персонажем немарксистських шкіл – Робінзоном. Корисність цих мішків із зерном розташовується у порядку зменшення:

- I – життєво необхідний, щоб не померти з голоду;
- II – щоб зберегти здоров’я;
- III – щоб підкормити свійську птицю;
- IV – на виготовлення спиртних напоїв;

V – годувати папугу, базікання якої приємно слухати.

Цінність визначається не вкладеною працею, а саме граничною корисністю блага, яка, у свою чергу, залежить від кількості наявних благ. Якщо загальна корисність (TU) зростає, то гранична (MU) навпаки падає (рис. 4-2).

Рис.4-2. Загальна (а) та гранична (б) корисність

Теорія зазнала нищівної критики з боку марксистів (“це дослідження західної психології в її деградації”). Але сьогодні на ній заснований розділ мікроекономіки “Теорія споживчого вибору”.

Існували й інші теорії нетрудової вартості.

- Теорія витрат виробництва. Дж.Мілль: Основами цін і мінової вартості є витрати виробництва (не лише жива людська праця, а й та, що уречевлена в засобах виробництва).
- Теорія трьох чинників виробництва. Ж.-Б. Сей (1767-1832): Вартість формується у процесі виробництва як результат витрат трьох основних чинників – праці, землі й капіталу. Всі вони беруть рівноправну участь у створенні вартості.
- Сучасний напрямок теорії цінності й цін іде від А.Маршалла. Йому вдалося певним чином поєднати існуючі точки зору і розглядати ціну товару як результат взаємодії попиту і пропозиції. Ціна у нього є ціною рівноваги, яка відчуває на собі вплив як з боку попиту (корисності), так і з боку пропозиції (витрат).

Неодноразово здійснювалися спроби поєднати теорію трудової вартості з теорією граничної корисності. Одна з них була зроблена М.І. Туганом-Барановським.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ ЗАСВОЇЛИ ВИ ТЕРМІНИ І КАТЕГОРІЇ: благо, неекономічне, економічне, товар, споживча і мінова вартість, вартість, конкретна та абстрактна праця, суспільно-необхідні витрати праці, маржиналізм, гранична корисність.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ УЯВЛЯЄТЕ ВИ, ЯКИЙ ВНЕСОК ЗРОБИЛИ В ЦЕЙ РОЗДІЛ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: К.Маркс, К.Менгер, В.Джевонс, Л.Вальрас, Г.Госсен, Дж.Мілль, Ж.-Б. Сей, А.Маршалл, М.І. Туган-Барановський.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чи може благо не бути товаром? Чи може продукт мати споживчу вартість і не мати мінової? За яких умов?
2. Чи можна сказати, що чим більше витрачається праці, тим більше вартість товару?
3. Три групи товаровиробників виготовляють однакові товари. І група виробляє 500 одиниць і витрачає на виготовлення одного товару 3 години. II група виробляє 300 одиниць, а на виготовлення одного товару витрачає 4 годин. III група відповідно – 600 одиниць і 5 годин. Знайдіть робочий час, суспільно необхідний для виготовлення одиниці товару, якщо суспільні потреби дорівнюють 1400 одиниць.
4. Чому економічні блага обмежені?
5. Яке економічне поняття точніше характеризує думку В.Шекспіра: “Самі по собі речі не бувають ні добрими, ні поганими, а тільки за нашою оцінкою” (Гамлет, принц Датський)?
6. Усе, чого торкався легендарний цар Мідас, перетворювалося у золото. Дуже швидко цар став багатим, взявши свій дар назад. Чому? Яку економічну концепцію ілюструє ця стародавня легенда?
7. Чому люди часто віддають перевагу фаст-фуду, навіть знаючи про її шкідливість?
8. Чи існують винятки з закону спадної граничної корисності?

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

9. Тогорічний сніг на вулицях міста має нульову ціну. Коли цей сніг вивезуть з міських вулиць, можна буде казати про його конкретну ціну. Яка ця ціна, з чого вона складається? Яка, на ваш погляд, альтернативна ціна прибирання снігу?
10. Як би ви відповіли на питання (парадокс вартості А.Сміта): “Чому вода, яка настільки необхідна, що без неї неможливо жити, має таку невелику ціну, в той час як діаманти, які зовсім непотрібні, мають таку високу ціну”?
11. Чи можлива ситуація, коли загальна корисність певного блага зростає, а гранична корисність цього блага одночасно зменшується. Наведіть приклади від’ємної граничної корисності.
12. “Чем меньше женщину мы любим, тем легче нравимся мы ей”. Чи характеризує цей вислів проблему визначення цінності економічних благ?

ДЛЯ ТИХ, У КОГО Є ЧАС ЧИТАТИ НЕ ТІЛЬКИ ПІДРУЧНИКИ:

Як продукт, який не мав за певних умов споживчої вартості, може стати повноцінним товаром? (За романом О.Генрі “Королі та капуста”).

ВИХОДЯЧИ З ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТЕМИ, ПРОКОМЕНТУЙТЕ ГАЗЕТНІ ПУБЛІКАЦІЇ:

(Квітень 2007 р.) Схоже, що у майбутньому десятиріччі музичні компакт-диски стануть таким самим анахронізмом, як вінілові платівки або касети. Світові продажі CD і так сьогодні падають, а до 2009 року скоротяться, у порівнянні з 1997 роком, вдвічі, вважає дослідницька компанія Enders Analysis з Великої Британії. Місце дешевих “болванок” посяде комп’ютерна “музика”. Вона, звісно, не така якісна. Зате дешева або взагалі безкоштовна.

У всьому винна глобальна Мережа. Сьогодні, за бажання, з неї можна замовити будь-яку музику – від класики і джазу до

комерційної попси. Сотні інтернет-магазинів надають таку можливість кожному просунутому користувачу комп'ютера. Головний козир онлайн-ресурсів – низька ціна. У Росії, наприклад, свіжий альбом можна скачати всього за \$1, а трек – усього за 10 центів.

На заході “комп'ютерна” музика коштує дорожче, але і там її продаж зростає як на дріжджах. Наприклад, у минулому році глобальний ринок трз-файлів зріс у два рази і склав \$2 млрд. У порівнянні з ринком компакт-дисків це небагато. Але популярність компакт-дисків стрімко падає – з 2000 по 2006 рік світовий продаж CD скоротився на 23%.

І це ще не межа, вважають аналітики Enders Analysis. Адже з кожним роком все більше людей віддають перевагу не купівлі цифрових файлів, а скачують їх з Інтернету. В Європі та США правоохоронні органи періодично закривають той чи інший ресурс, але загальна картина від цього не змінюється. Користувачі все частіше обмінюються музикою через так звані пірінгові мережі, що діють за принципом “комп'ютер-сервер-комп'ютер”. І заважати цьому практично неможливо.

Та й не потрібно, запевняють експерти. Адже трз-файли – зовсім не конкуренти компакт-дискам. Справжнього цінителя музики “комп'ютерними” формами спокусити важко. Якість не та. Але навіть спокушені меломани часто не можуть собі дозволити придбати CD. У США, наприклад, середня ціна ліцензійного диску – \$15. У Росії – близько 150 рублів. Віддати такі гроші за колекційний запис рідкісного колективу, втім, не шкода. Але за диск на зразок “100 найкращих хитів MTV” – “жаба” точно задушить.

Звукозаписні компанії, у свою чергу, дорікають споживачам у жадібності та звичці до халяви. Ми, кажуть вони, левову частку доходу віддаємо дистриб'юторам та артистам. Останні скоро стануть жебраками, і тоді вже ніякої музики не буде – ні дорогої, ні дешевої. Вірити у це, чесно кажучи, важко”.

(Квітень 2007 р.) “Деякі американські та європейські провайдери давно й успішно пропонують безкоштовний доступ до мережі в обмін на перегляд рекламних банерів. Правда, для більшості користувачів мережі з розвинутих країн проблема зекономити на трафіку сьогодні не стоїть – інтернет у них і так дешевий (у Сінгапурі, наприклад, і зовсім безкоштовний).

В Європі влітку почне працювати перший у світі сотовий оператор, що надає свої послуги безкоштовно. Від абонентів потрібна лише малість – перед початком розмови подивитися на своєму телефоні рекламний ролик. Першими можливість поспілкуватися безкоштовно отримають мешканці Великої Британії. Якщо експеримент вдасться, послугу перенесуть і на інші країни. Сотовий зв'язок – задоволення більш коштовне, ніж вихід у мережу. Яку кількість реклами доведеться вислухати абонентам, щоб мати можливість розмовляти безкоштовно?

Щодо специфіки нашого менталітету, то у цьому випадку абонентами нової мережі стали б користувачі з найнижчим рівнем доходу, що не зовсім цікаво для рекламодавців”.

II. Гроші та грошовий обіг

*Tis none of the wheels of trade: 'Tis the oil.
(David Hume.1752)*

*Три речі можуть позбавити людину розуму:
кохання, марнославство та вивчення
проблем грошового обігу.
(Уолтер Ліф)*

1. Походження грошей.
2. Функції грошей.
3. Грошовий обіг. Інфляція.
4. Сучасні кредитно-паперові гроші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. – Т. 1. Гл. 1. – § 3. Гл. 3 // Маркс К.,
Енгельс Ф. – Соч. 2-е изд. – Т. 23.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д.
Базилевича. – К., 2006. – Гл. 6. – § 1-4.

3. Економічна теорія: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. – К., 2006. – Глава 4. – § 4.3.
4. Економічна теорія / За ред. Предборського В.А. – К., 2003. – Розділ 4. – § 1-3.
5. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник. – К., 2000. – Тема 7.
6. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. Ю.В. Ніколенка. – 3-тє вид. – К., 2003. – Гл. 5. – § 3, 4, 6.
7. Ніколенко Ю.В. Політекономія: Підручник. – К., 2003. – Гл. 5. – § 3, 4, 6.
8. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К., 1994. – Розділ 14. – К., 1997. – Розділ 11.
9. Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навч. посібник. – К., 1996. – Т. 1, 2.
10. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. – М. 1995. – Гл. 4. – § 3, 4.
11. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров, 1995. – Гл. 5. – § 4, 5, 6.
12. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. – Гл. 6.

Гроші лишаються у центрі уваги не лише економістів з самого початку їхнього виникнення. Навіть Копернік і Ньютон зробили певний внесок у дослідження їхньої природи. Гроші не втрачають свого значення, незважаючи на зміну форм, навпаки, сучасні нематеріальні, віртуальні безготівкові розрахунки набувають ще більшої ваги. З грошима так чи інакше пов'язані всі економічні дисципліни, тому доцільно відвести першому знайомству з теоріями грошей окреме заняття.

1. ПОХОДЖЕННЯ ГРОШЕЙ

В економічній теорії досі не склалася єдина цілісна теорія грошей. Відносно до походження грошей зазвичай виділяють дві концепції.

Еволюційна концепція. Згідно з цією концепцією, виникнення грошей є наслідком еволюційного розвитку товарного виробництва, певним щаблем у розвитку поділу праці.

Класичний аналіз походження грошей наведений К.Марксом у III главі I тому “Капіталу”. Фактично це стисла історія грошей.

Дослідивши товар й обравши за предмет аналізу саме вартість, К.Маркс зосереджує увагу на формах вартості у процесі еволюції обміну.

1. **Проста** (випадкова) форма вартості склалася у часи, коли обмін лише народжувався. Основна маса продуктів виготовлялася для власного споживання і вони лише інколи ставали товарами:

$$x \text{ товару А} = y \text{ товару В}$$

Товар В слугує еквівалентом товару А, але ця роль не закріплюється за ним назавжди. Лише на перший погляд це дійсно проста форма. Власник товару А може обміняти його на потрібний товар В лише за умови, що власник товару В захоче отримати товар А – повинно мати місце так зване подвійне співпадіння бажань.

2. **Повна** (розгорнута) форма вартості виникає з розвитком виробництва, із збагаченням світу товарів. Товарна маса зростає і кожному товару протистоїть багато інших:

$$x \text{ товару А} = y \text{ товару В} = z \text{ товару С} = \dots$$

Внаслідок створення все нових товарів цей рядок еквівалентів стає все довшим, тож обмін ускладнюється. Тому з часом з усієї товарної маси виділяються певні товари, що найбільше цінуються у даній місцевості, на які завжди існує попит.

3. **Загальна** форма вартості виникає, коли з'являється цей товар – загальний посередник у процесах обміну, загальний еквівалент. У різних місцевостях цю роль відігравали різні товари.

$$\left. \begin{array}{l} x \text{ товару А} \\ y \text{ товару В} \\ z \text{ товару С} \end{array} \right\} = k \text{ товару D}$$

Для полегшення торгівлі виникали ті чи інші різновиди грошей. Американці вважають, що слово “*salary*” походить від слова “*sal*” – сіль, якою римські солдати отримували плату за свою службу.

4. **Грошова** форма вартості виникає на наступному щаблі розвитку, коли роль загального еквіваленту міцно закріплюється за дорогоцінними металами. Золото перетворилося із звичайного товару в загальну форму вартості завдяки своїм об’єктивним властивостям: однорідності, подільності, портативності, збереженості.

Таким чином, за еволюційним підходом, **гроші** – це товар, який виконує роль загального еквіваленту. Виникнення грошей є результатом розвитку товарного господарства, а не навпаки.

Раціоналістична концепція. На відміну від еволюційної, ця концепція заперечує товарне походження грошей. Замість об’єктивного підходу був реалізований суб’єктивно-психологічний підхід. Саме він притаманний більшості сучасних західних економістів, що можна пояснити розвитком кредитних грошей, витісненням готівкового обороту безготівковим.

За словами П.Семюелсона, “Гроші – це штучна соціальна умовність. Якщо за тієї чи іншої причини яка-небудь річ починає застосовуватися в якості грошей, то всі... починають цінувати її”. Зверніть увагу, напевно не випадково в нашій практиці виник термін “умовні одиниці”. За словами іншого видатного економіста Дж.Гелбрейта, “закріплення грошових функцій за золотом та іншими предметами – результат згоди між людьми”.

У сучасній західній економічній літературі сутність грошей визначають через їхні функції (за словами Дж.Хікса, гроші – це те, що вони виконують).

2. ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Свого часу К.Маркс виділяв п'ять функцій грошей.

1. **Міра вартості:** як загальний еквівалент гроші вимірюють вартості всіх товарів (на зразок виміру довжини у метрах та ярдах та ваги у кілограмах та фунтах). Ціна товару – це його вартість у грошових одиницях. В основі руху цін лежить закон вартості. Для того, щоб порівнювати ціни різних за вартістю товарів, потрібно введення масштабу цін. За умов обігу металевих грошей масштабом цін називалася певна вага золота, що встановлювалася державою (звідси і пішов фунт стерлінгів). Пізніше, за умов скасування золотого вмісту грошей, масштаб цін встановлюється стихійно, як наслідок ринкових сил.

2. **Засіб обігу.** На відміну від безпосереднього бартерного обміну товару на товар (Т – Т) з появою грошей обіг набуває форми: Т – Гр – Т і значно прискорюється. Гроші знімають проблему подвійного співпадіння бажань. Швидкоплинне виконання грошима цієї функції створює умови для введення “неповноцінних” (паперових) грошей. Хоча потенційна можливість незбігу актів купівлі й продажу спричиняє загрозу криз надвиробництва.

3. **Засіб нагромадження** (утворення скарбів) – продаж без наступної купівлі (Т – Гр). Інколи для купівлі певного товару потрібно мати заощадження. Заощаджувати взагалі можна і власні товари, але краще (через абсолютну ліквідність) це робити за допомогою грошей. **Ліквідність** – це здатність товару швидко обмінюватися на інший потрібний товар.

4. **Засіб платежу** – купівля без попереднього продажу (Гр – Т). Це кредитна форма грошей (вексель). Розповсюдження цієї функції посилює можливість виникнення кризової ситуації (у разі несплати по зобов'язанням у свій термін одного боржника).

5. **Світові гроші.** У ХІХ ст. за умов існування золотого стандарту світова торгівля здійснювалася за допомогою золота. За словами К.Маркса, гроші, виходячи на світову арену, скидали національні мундири.

У підручниках “Економікс” функції грошей обмежуються трьома:

- засіб обігу (дозволяє уникнути незручностей бартеру);

- міра вартості (можливість порівняти вартості окремих товарів, визначити ціни товарів);
- засіб нагромадження (найбільш зручна форма зберігання багатства через свою ліквідність).

3. ГРОШОВИЙ ОБІГ. ІНФЛЯЦІЯ

Через проблеми грошового обігу постає питання про потрібну кількість грошей в обігу. Увага до цього питання вперше була прикута у XVI ст. у зв'язку з так званою “революцією цін” в Європі. Саме з цих часів бере початок кількісна теорія грошей, згідно з якою ціни товарів залежать від кількості грошей в обігу.

Так, ще відомий французький мислитель Ж.Боден (1530-1596) спробував пояснити причини підвищення загального рівня цін в Європі під час значного зростання запасів золота і срібла завдяки відкриттю Америки. Подальший розвиток цієї концепції пов'язується з іменами Дж.Локка (1632-1704), Р.Кантільона (1680[?]-1734), Д.Юма (1711-1776). На якісно новий рівень піднімає аналіз Д.Рікардо. На початку XX ст. формуються два різновиди кількісної теорії грошей – транзакційний варіант І.Фішер (1867-1947) та кембриджський А.Маршалл, А.Пігу (1877-1959).

Перший варіант називається транзакційним, оскільки він робить наголос саме на товарно-грошових угодах (транзакційних операціях, *transactions*). Його математичним виразом є **рівняння обміну І.Фішера**:

$$M \cdot V = P \cdot Q ,$$

де M – сума грошей, що витрачається на купівлю товарів у даному суспільстві протягом даного року,

V – швидкість обертання грошей,

P – ціни товарів,

Q – обсяг товарної маси.

Другий варіант кількісної теорії грошей належить кембриджській школі. Особливістю цього підходу є заміна у рівнянні Фішера швидкості обігу на коефіцієнт $k = \frac{1}{V}$. При цьому

гроші розглядаються не лише з точки зору функції засобу обігу, а й як засіб нагромадження. Формула має вигляд:

$$M = k \cdot P \cdot Y,$$

де Y – фізичний обсяг виробництва.

За словами А.Маршалла, “за інших рівних умов між грошовою масою та рівнем цін існує така пряма залежність: якщо що-небудь з них зростає на 10%, інше також зростає на 10%”.

Сучасним варіантом кількісної теорії грошей вважається монетаризм.

Наведені формули дозволяють у першому наближенні пояснити феномен **інфляції**. Це падіння купівельної спроможності грошей внаслідок переповнення каналів грошового обігу паперовими грошима. Ціни на товари і послуги при цьому зростають.

Емісія грошей – це випуск в обіг додаткових грошей.

У зв'язку з демонетизацією золота інфляція стала звичайним, поширеним явищем ХХ ст. Хрестоматійним прикладом є інфляція у Веймарській республіці – німецька марка знецінилася настільки, що дешевше було топити піч грішми, ніж купити на ці гроші дрова.

Протилежне явище – **дефляція**, – як не дивно, вважається ще більш небезпечним, ніж інфляція, хоча за його умов ціни падають (США у часи Великої депресії, Японія 90-ті рр.)

Докладно ці явища вивчаються в курсі макроекономіки.

4. СУЧАСНІ КРЕДИТНО-ПАПЕРОВІ ГРОШІ

Розглянувши походження і розвиток грошей, можна представити еволюцію грошей у вигляді:

- товарних грошей (бартер: проста, повна і загальна форми вартості);
- металевих грошей (грошова форма вартості, спочатку злитки благородних металів, але це було незручно, потім монети; у

залежності від кількості металів – біметалізм⁴ та монометалізм);

- паперові гроші (символічні гроші – спочатку готівкові, з часом безготівкові: електронні гроші, пластикові картки, що дозволяють економити готівку).

Ще в часи існування біметалевого стандарту був сформульований закон грошового обігу Грешема-Коперника: “Гірші гроші витісняють з обігу кращі”. Тоді йшлося про срібні гроші, якими переважно розраховувалися за покупки, а золоті зберігали як заощадження.

У ХХ ст. роль золота і, відповідно, функції грошей суттєво змінилися. Відбулася демонетизація золота, тобто воно вже не виконує ролі грошей та жодної з їхніх функцій. Усі розрахунки здійснюються у національних валютах, що не мають золотого вмісту. Це, у свою чергу, пояснює сьогodнішню популярність раціоналістичної концепції. Електронні гроші та пластикові картки – ще більша умовність, ніж паперові гроші.

Перші пластикові картки з’явилися у США ще на початку ХХ ст. а картки сучасного виду у 1950-ті рр. Сьогodні вони поширені не лише у розвинутих країнах. **Пластикові картки** призначені для купівлі товарів або отримання готівки, вони можуть бути кредитними та дебетовими. **Дебетові** (*pay now*) передбачають можливість знімати гроші у межах суми, що покладена раніше. **Кредитні** (*pay later*) – це фактично короткострокова позика, яку банк надає власнику картки.

Цінність грошей у сучасних умовах значною мірою визначається довірою до уряду, що друкує їх і керує ними. Це підтверджується таким явищем перехідної економіки, як **доларизація** (використання американського долару як засобу обігу, міри вартості і засобу нагромадження).

---

⁴ Проблемі біметалізму (карбування монет із золота та срібла) присвячена насправді відома казка “Чарівник смарагдового міста”.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ ЗАСВОЇЛИ ВИ ТЕРМІНИ І КАТЕГОРІЇ: бартер, проста, повна, загальна форми вартості, міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу, світові гроші, вексель, ліквідність, рівняння І.Фішера, інфляція, дефляція, пластикові картки: дебетові, кредитні, доларизація.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ, ЧИ УЯВЛЯЄТЕ ВИ, ЯКИЙ ВНЕСОК ЗРОБИЛИ В ЦЕЙ РОЗДІЛ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: К.Маркс, П.Семюелсон, Дж.Гелбрейт, Дж.Хікс, І.Фішер, А.Маршалл, Т.Грешем, Н.Коперник.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, яким чином вирішуються протиріччя товарного обміну з виникненням грошей?
2. Як ви розумієте ліквідність товару? У чому полягає цінність ліквідності?
3. Англійські колоністи, які оселилися у Новому Світі, привезли з собою трохи фунтів, шилінгів, пенсів. Колоністів було мало у порівнянні з індіями, які використовували мушлі певного виду – вмпум – як гроші. Як, швидше за все, здійснювався обмін у цьому суспільстві?
4. Як ви розумієте вираз “Природа створила мало золота, але рідкісним його зробили люди”?
5. Чому бартер шкідливий для економіки?
6. Які функції виконують гроші за умовою: а) купівлі товарів у кредит; б) купівлі товарів готівкою; в) сплати боргу; г) розміщення коштів у банку; д) встановлення ціни товару? Які функції грошей порушуються при спекуляції?
7. Проаналізуйте ситуації, коли гроші використовуються:
  - як засіб обігу, але не як міра вартості;
  - як міра вартості, але не як засіб обігу;
  - як засіб обігу, але не як засіб нагромадження.
8. Яку функцію гроші можуть загубити в ситуації інфляції у першу чергу і у більшій мірі, а яку більш повільно і менше?
9. Чим небезпечне таке явище, як “доларизація економіки”?

10. Чи можете ви навести приклад держави, яка не має власної валюти, а використовує у внутрішньому товарно-грошовому обігу національну валюту іншої країни? Назвіть переваги та недоліки такого економічного рішення.
11. Що визначає сьогодні реальну вартість банкноти: а) вартість паперу, на якому вона надрукована; б) вартість золота; в) вартість праці, витраченої на її друкування; г) вартість товарів і послуг, які можна на неї купити?
12. У чому полягає відмінність руху грошей від руху товарів? Скільки грошей може безперервно поглинати сфера обігу?
13. Чи суперечить закону Грешема той факт, що долари витискали з обігу карбованці на початку 90-х років?
14. Якими економічними заходами можна подолати інфляцію?
15. У роботі “Економічні наслідки Версальського миру” (1919 р.) Дж.Кейнс писав: ”Якщо наша мета дійсно полягає у тім, щоб довести Центральну Європу до злиденності, то я беру на себе сміливість пророчити, що помста за це не примусить себе довго чекати”. Чи справдилися прогнози Кейнса?
16. При подорожі за кордон можна використовувати готівку, пластикові картки, дорожні чеки. Проаналізуйте плюси та мінуси кожного з способів вивозу грошей за кордон.

ДЛЯ ТИХ, У КОГО Є ЧАС ЧИТАТИ НЕ ТІЛЬКИ ПІДРУЧНИКИ:

1. У чому полягає соціальна сутність інфляції? (За романом Е.М. Ремарка “Три товариші” чи “Чорний обеліск”).
2. За словами Г.У. Бічера, “Гроші схожі на сніг. Якщо на шляхах створюються снігові замети, ніхто не в змозі пройти.” Прокоментуйте. Розгляньте протилежну ситуацію, коли грошей в обігу менше, ніж потрібно.

**ВИХОДЯЧИ З ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТЕМИ,
ПРОКОМЕНТУЙТЕ ГАЗЕТНУ ПУБЛІКАЦІЮ:**

(Березень 2003 р.) Знак \$ був запропонований 1 квітня 1778 року – за вісім років до того, як долар був оголошений національною валютою США. Через 225 років різні держави замислюються над тим, наскільки важливим для національної валюти є наявність знака, що представляє її.

Ірландець Олівер Поллок, хто першим запропонував сучасне позначення американської валюти, виправдовував усі кліше свого ірландського походження, будучи людиною на рідкість хитрою і заповзятливою. Приїхавши у США у віці двадцяти трьох років, він швидко розбагатів, спекуючи на торгівлі нерухомістю та рабами. Людина украй різнобічна, він умудрився одночасно співробітничати з іспанським урядом та надавати фінансову підтримку північним штатам. Наприкінці життя Поллок був практично розорений, але дивом unikнув боргової в'язниці і в стислий термін повернув своє майно.

За визнанням самих американців, початкове значення значка для долару невідоме. Швидше за все це значення пов'язане з позначенням іспанських піастрів, що активно використовувалися в Америці тих років. У ділових паперах піастри традиційно скорочувалися до сполучення латинських літер "Ps", накладення яких одна на одну і давало знак, який нині використовується.

Внесок Поллока у культуру та економіку США нащадки гідно оцінили. За даними соціологічних опитувань, близько третини американців вважає, що стабільність їхньої економіки напряму залежить від наявності настільки вдалого позначення національної валюти. У Росії також проводилися активні дискусії про необхідність уніфікованого позначення рубля. Але конкурси, що неодноразово оголошували, до цих пір ні до якого результату не призвели. Напевно, рубль, який у народі заслужив прізвисько "дерев'яний", не піддається знаковому кодуванню.

Можливо, коли-небудь це питання буде вирішено у Росії так само, як і проблема гімну: за ініціативою згори. Дослідження соціологів показують, що впевненість будь-якої нації у завтрашньому дні знаходиться у прямій залежності від наявності постійної та загальнозрозумілої державної символіки – такої, як гімн, прапор або позначення грошової одиниці".